

munkafüzetet, képes albumot is bevont. Ezek kiválasztásának logikája azonban homályban marad. Ugyanígy a didaktikai és pedagógiai szempontok is. Mivel a tankönyvek vizsgálata egyszerre igényel történeti és történelemdidaktikai, tantárgypedagógiai módszereket, a tanulmány megmarad a feldolgozás fázisában, a *tankönyvismertetés* szintjén. Bár a tankönyvek elemzése módszertanilag megbicsaklik, implicite pusztán a szövegek közlésének is jelentős a hozzáadéka: a szomszédok közötti feszültségek leggyakoribb okát, a másik fél ismeretlenségéből adódó bizalmatlanságot oldja.

A találkozások – ütközések ingamozgását az etnikai és történelmi tényezők mellett leginkább a geostratégiai érdekek befolyásolták. Az SHS Királyság létrejöttével teljesültek a korábban meghatározó szerb etnopolitikai törekvések. Az új állam külpolitikájában a geopolitikai tényezők kerültek előtérbe, az egységes stratégia meghatározását azonban földrajzi és kulturális adottságokból fakadó különbözőségek akadályozták. Hornyák tézise szerint az „egyes területek földrajzi egységek központjai felé gravitáltak, befolyásolva ezáltal az állam külpolitikáját. (...) Az ország elhelyezkedéséből fakadó külpolitikai szétforgácsoltság mindvégig érzékelhető, jól kitapintható volt a szerb irányítású jugoszláv külpolitikában a két világháború között, de még a második világégés alatt is”. A kedvezőtlennek ítélt geopolitikai adottságokból mind a szeparatista, mind az együttműködést más országokra is kiterjesztő érvek levezethetőek voltak. Ez utóbbi, a balkáni összefogás gondolata nem is volt előzmény nélküli. A Porta hatalma alól szabaduló államok túlélésük érdekében és a további területi növekedés reményében is törekedtek az együttműködésre. Az eltérő intenzitású és változó összetételű formációk fejlődését Hornyák négy szakaszra osztja: az első periódus az 1860-as évek, a második a 19–20. század fordulója, a harmadik az 1930-as években kiteljesedő, végül a második világháború alatti angol kontra szovjet ösztönzésű próbálkozást követő titói alternatíva. Politikai-államjogi egyesülést megvalósító egyezményről csak ez utóbbi esetben beszélhetünk. A föderációt a Duna-menti népekre is kiterjesztő elképzelés egy különleges történelmi pillanatban, a második világháborút közvetlenül követően, a Balkán-föderáció formájában kezdett körvonalazódni. A szovjet hatalmi ambíciókból logikusan következő sztálini vétó végül megakadályozta az együttműködést. A hidegháborús logika mindenkinek kérlelhetetlenül kijelölte a maga helyét, Magyarország és Jugoszlávia de facto újra frontországga vált.

Kronológiailag eddig a pontig vezet minket a szerző a délszláv–magyar kapcsolatok labirintusában. Teszi ezt úgy, hogy nem döntöget tabukat, nem nyilatkoztat ki, és nem fogalmaz meg általános igazságokat. Javarészt elsődleges forrásokra támaszkodva, fegyvelmezt távolságtartással, már-már a diplomáciai jegyzékek nyelvezetét idéző feszes stílusban mutat be olyan témákat, amelyekre történetírásunk mindeközéig rá sem igen kérdezett.

Bánkuti Gábor

Barta Róbert

AZ ÁLLAMFÉRFI ÉS A VILÁGPOLGÁR

Winston S. Churchill és Emery Reves

Attraktor, Máriabesnyő, 2013. 147 o.

Barta Róbert, a Debreceni Egyetem docense, több érdekes 20. századi angol és magyar vonatkozású publikáció szerzője a tavaly kiadott legújabb könyvét kibővített jegyzetanyaggal 2014-ben sikeresen megvédte habilitációs értekezéséért. A kötet néhány fejezete már korábban külön tanulmányként is megjelent. A régebben és az újonnan írt részeket laza egységbe foglalja Winston S. Churchill és Emery Reves kapcsolatrendszere. Az újságíró és történész, a hidegháborús politikus és európai integrációpárti Churchillt és a magyar származású irodalmi ügynökét, könyvkiadási menedzserét, az 1940-ben brit állampolgárságot nyert Emery Revest (Révész Imrét) többszörös együttműködés, az üzleti érdek, a demokratikus értékrend védelme és a nemzetközi hírnév is összekötötte. Osztottak különféle kudarokban is, Churchill nem állíthatta meg a brit nagyhatalmi hanyatlást, korainak bizonyultak az európai integrációval és a szovjet csúcstalálkozóval, enyhüléssel kapcsolatos elképzelései, Reves pedig politikai bestseller íróként csaknem milliós olvasótáborral sem befolyásolhatta 1945 után a béketeremtést, világföderációs kormányzási eszméi ugyan nemzetközi mozgalmat inspiráltak, de megvalósíthatatlanok maradtak. Barta Róbert két főszereplője tevékenységén keresztül olyan izgalmas történeti kérdéseket vizsgál mint a demokrácia védelme, integráció és nemzeti szuverenitás korlátozása, hidegháború és enyhülés.

A mű három nagy tematikus egységre tagozódik: 1. Churchill 1945 utáni Európa-politikája, amihez bevezetőként lazán kapcsolódik a brit követ Magyarországról 1945–46-ban küldött jelentéseiről szóló fejezet, 2. Churchill újságírói és történetírói tevékenysége és ebben 1937-től Emery Reves közreműködése, 3. Reves két, a világ újrendezését célzó, *A Demokratikus Kiáltvány* (1942) és *A béke anatómiája* (1945) című könyvének elemzése.

A könyv alapvetően eszmetörténeti munka, hiszen Churchill és Reves nézetei, eszméi állnak középpontjában. A szerző takarékosan bánt a történeti háttér megrajzolásával. Világosan megfogalmazta céljait, körülhatárolta témáit és ehhez tartotta magát, az esetleg más összefüggésekre is kíváncsi olvasó figyelmét a főbb szakirodalmi művekre irányította.

A mű gazdag forrásanyagra, beszédekre, naplókra, memoárokra, sajtóra és feldolgozásokra épült. A szerző jogosan hangsúlyozta, hogy Churchill pályájára bőségesen áll rendelkezésre publikált forrásanyag és szakirodalom. Ehhez képest viszont mindez „elenyésző” Reves esetében, bár természetesen nem csekélység a Churchill-Reves levelezés csaknem 400 darabja, amit Martin Gilbert tett közzé. Mivel Churchill válogatott iratait csak 1941-ig publikálták, ezért fontos kiemelni, hogy Barta Róbert új forrásokat is feltárt témájához különböző brit és amerikai levéltárakban nemcsak Reves, hanem Churchill pályájára vonatkozóan is.

Tematikailag újszerű a Churchill-Reves együttműködés, párhuzamok feltárása. Churchill újságírói és történetírói tevékenységéről már nehezebb teljesen újat mondani, mert már többen is kutatták. Mégis leszögezhető, hogy jelentőségéhez képest ez a terület még mindig nem kapott elég figyelmet a kutatóktól, hiszen 1898-tól szinte mindvégig az irodalmi munka Churchill fő jövedelemforrása volt és politikai érvényesülését is segítette. A brit politikus különösen termékeny volt, amikor nem kapott miniszteri tárcát és a szerény képviselői fizetés mellett adósságokkal küszködve több ideje volt arra, hogy mintha taposómalomban dolgozna, szakadatlan írja cikkeit és személyes vonatkozású történelmi könyveit. Több ezer újságcikket és 12 könyvet, köztük több 4–6 kötetes művet írt. Emellett 15 kötetnyi beszédet is megjelentetett. Cikkei és könyvei írásához bedolgozókat és kutatási segítőket is felhasznált. Bármilyen jól fizetett szerző is volt, életmódja, londoni és kenti háza, nagyszámú személyzet fenntartása, rendszeres utazásai sokba kerültek és tőzsdei veszteségei is voltak. Szorult anyagi helyzetben szerződött a részesedés fölötti csaknem féléves huza-vona után 1937 júliusában Reves cégével, hogy a Nagy-Britanniában megjelent cikkei külföldi lapokban való újraközléséért további jelentős honoráriumhoz jusson. Az üzlet kölcsönösen előnyös volt, igazi gazdagságot azonban mindkét félnek csak 1945 után Churchill II. világháborús hat kötetes emlékiratainak külföldi kiadásai hoztak. 1938-ban Churchill nehéz anyagi helyzetére jellemző, hogy csak nagylelkű baráti segítséggel tudta végül megtartani a már eladásra is felkínált Chartist, kedvelt kenti házát, birtokát. Reves az üzleti mellett politikai hasznot is hajtott: „széleskörű nemzetközi publicitást adott Churchill megbékítés ellenes álláspontjának” (57. o.)

Az olvasó a legtöbb újat az államférfi és a világpolgár komplex, ellentmondásos személyiségéről, nézeteiről, útkereséséről tudhat meg. A szerző részletes elemzéssel megállapítja, hogy Churchill nem volt kezdeményezője a hidegháborúnak, fultoni beszéde 1946-ban nem hidegháborús „kiindulópont” volt, hanem külpolitikai programjának lényegét tartalmazta. Miután Churchillnek ellenzékben (1945–51) nem nagyon fűlt a foga belpolitikai és pártvezéri munkájához, az európai egységért folytatott hatásos propagandakampányát Barta Róbert jogosan ellenzéki pótcselekvésének tartja. Helytállóan hangsúlyozza az európai egységért való harc rendkívül ellentmondásos voltát. E téren Churchill beszédeiben nyilván a minél szélesebb publikum megnyerése végett sokszor nem egyértelműen fogalmazott. Az európai egységbe hol bevette a Szovjetuniót és kelet-európai blokkját, hol kizárta. Képes volt azt is kijelenteni, hogy az egész Brit Nemzetközösséget bevonná az európai egységbe, ami nehezen képzelhető el még kormányközi laza szövetségként is. Ami lényegesebb, előbb Nagy-Britannia belépése mellett szólt, végül 1949-ben szint vallott, hogy kívül akar maradni az integráción. Barta Róbert rámutat, hogy Churchill a brit nagyhatalmi-birodalmi politikának rendelte alá az európai integrációt és az USA-val való szövetséget. A szerző másutt helyesen írta, hogy Churchill a realista, a hatalmi egyensúlypolitika híve maradt, amit lefordíthatunk így: a nyugat-európai integráció ellensúlyozná a Szovjetuniót, elejét venné a német revánsnak, Nagy-Britannia pedig szabadabban érvényesíthetné érdekeit másutt a világban.

Hiányolom annak tisztázását, hogy Churchillhez hasonlóan a munkáspárti Clement Attlee és vezetőársai sem voltak hajlandóak lemondani a brit szuverenitásról, elfogadni nemzetekfelettséget. Kormányfőként előbb Attlee, aztán Churchill is elutasította a nemzetekfeletti Montánuniót, majd csak „kivülről” támogatta (részvétel nélkül) a közös nemzetekfeletti európai haderő,

az Európai Védelmi Közösség tervét. A szerző helyesen azzal zárja e témát, hogy Churchill az EFTA-ért küzdött az Európai Gazdasági Közösség ellenében.

Nagyon részletes képet kapunk Churchill kitartó és sikertelen kormányfői diplomáciai küzdelméről 1951 és 1955 között a szovjetekkel való csúcstalálkozó létrehozásáért, a hidegháborús feszültség enyhítéséért. Ambícióját mindenekelőtt az Egyesült Államok hiúsította meg, de a nyugat-európai szövetségesektől sem kapott támogatást erőfeszítéseire. Még több érdekes részlettel ismerhetjük meg Churchill és Reves többretű együttműködését, üzleti alapon és a politikai propaganda szintjén, az újságírás és terjesztés, s a háborús emlékiratok szerkesztése és a mű külföldi kiadásai terén egyaránt. Reves nem sajtómágnánként befolyásolta a politikát, hanem Cooperation Press Service elnevezésű sajtóvállalkozásán keresztül 1937–39-ben Európa- majd világszerte szétterítve közzétette Churchill és más neves politikusok aktuális írásait a nemzetközi megértés és kollektív biztonság elősegítése reményében. Magyar lapokban 15 Churchill cikket helyezett el. 1940–41-ben ugyan rövid ideig állást vállalt a brit Tájékoztatásügyi Minisztériumban a semleges országok megnyeréséért folytatott propagandamunkára, de aztán az önálló tevékenységet választotta. 1941-ben az USA-ba települt, Berlin és Párizs után harmadszor New Yorkban kezdte újra vállalkozását, de ezuttal már nem sajtóügynökséget, hanem kiadót alapított. Sikert aratott egyebek közt a nácikkal szembe fordult Fritz Thyssen, Hermann Rauschning, Ernst Rüdiger von Starhemberg memoárjainak kiadásával. Erőssége volt a szervezés és a kapcsolatteremtés, kiterjedt kapcsolati hálót működtetett, neves politikusokkal és értelmiségiekkel tartott barátságot. Kilenc nyelven beszélt, színes, művelt egyéniség volt, Újvidéken még zenei tehetségével tűnt ki, párisi, berlini, zürichi egyetemeken jogot és közgazdaságtant tanult, 1926-ban közgazdaságtudományi doktorátust szerzett. Önálló politikai nézeteit a háborúk teljes kiköszöbölése céljából alakította ki. Nem értett egyet az Atlanti Charta nemzeti önrendelkezés helyreállítását szorgalmazó eszméjével, majd az ENSZ koncepciójával. Saját nézeteit, a föderációs világkormányzás eszméjét a már említett két politikai művében, *A demokratikus kiáltványban* és *A béke anatómiájában* talán kissé megkésve adta közre 1942-ben és bővebben 1945-ben. Első könyvét Churchillnek ajánlotta, a másodikat pedig az újvidéki „hideg napok” során meggyilkolt édesanyjának szentelte. Majdnem minden rokona a holokauszt áldozata lett. Hogy a háborús áldozathozatal ne legyen hiába való, hitte, hogy demokratikus nemzetközi jogrendet biztosító világkormány szükséges, mert szerinte a felszabadult nemzetállamok pusztá helyreállítása csak rivalizálásból és újabb háborúhoz vezethet. Barta Róbert alaposan bemutatja és lépésről lépésre bírálja Reves e két művének fő gondolatmenetét. Mindkét könyv 1947-ben magyarul is megjelent. Miután Albert Einstein kijelentette, hogy *A béke anatómiája* című mű „az egyetlen helyes válasz az atombombára”, mivel a létrehozandó föderációs világkormány hatékonyan ellenőrizné a nukleáris és más fegyverkezést, ugrásszerűen megnőtt a könyv olvasótábora. A mű végül 25 nyelven összesen 800 ezer példányban jelent meg. Neves politikusok és értelmiségiek, köztük Thomas Mann is támogatták eszméi terjesztését, de a világföderációs mozgalom átütő sikert mégsem aratott. Reves a szervezet 1948 szeptemberi luxemburgi ülésén eszméi kifejtése során kijelentette: „A föderációs világrend konszenzusos és demokratikus megteremtése nem indulhat ki a hatalmon lévők köréből. A hatalom ugyanis egyenlő a néppel. Milliókat kell meggyőznünk számos országban, mielőtt elképzeléseinket a nemzeti és törvényhozó szervek elé tárjuk.” (99. o). Rövidesen csalódottan a műgyűjtésben talált vigaszt.

Churchill és Reves együttműködése alapjaként a szerző a demokratikus jogok védelmében való egyetértést emelte ki, nem fogadta el az azonos felfogásokról, eszméi egyetértésükről szóló leegyszerűsítő, téves állításokat. A könyvben közölt idézetekből és ismertetésekből kitűnik, hogy Reves bírálta Churchill nemzeti önrendelkezés melletti nézeteit. Churchill ellenezte a brit szuverenitás feladását és a nemzetekfeletti szervezetben való részvételt. Valószínűleg Revest is ugyanúgy „nem-realista álmodozónak” tekintette, mint 1923 végén H. G. Wells író, fábiánus politikust, akinek világkormány tervét akkor határozottan elutasította. Churchill szerint a föderációs világkormány, azaz „a brit világbirodalom ilyen likvidálása, szétosztása” helyett sokkal jobb az a megoldás, ha a brit korona „arany körei” által összefogott Nemzetközösség és birodalom halad tovább „természetes fejlődési útján”. Churchill nemcsak 1942-ben szólta közismert módon a brit birodalom felszámolása ellen, hanem még 1960-ban is kritizálta a dekolonizációt, Harold Macmillan miniszterelnök Winds of Change tervét. A szerző helyesen írta, hogy Churchill mindhalálig a hanyatló brit nagyhatalmi pozíció birodalmi alapjainak megőrzéséért, fenntartásáért küzdött.

Reves kivételes tehetsége és üzleti ügyessége révén jutott be Churchill szűkebb baráti körébe, de hozzátehetjük: idealizmusa, világjobbító eszméi révén nem illett be a sorba, a nagyvívó,

extrém, keményvonalas, erőszakban hívó Lord Birkenhead és Brendon Bracken félek közé. A kü-löncök vonzották igazán a brit államférfit, de azokat is megbecsülte, akik hasznosak voltak szá-mára. Második kormányzása után 1956–59-ben Churchill 11 alkalommal látogatta meg a francia Rivierán Reves La Pausa nevű villáját, ahol összesen 400 napig élvezte a legelőzékenyebb vendég-szeretetet: pihent, festegetett, zenét hallgatott, befejezte utolsó művét, *Az angolul beszélő népek történetét*. Mindezek után Reves és élettársa, későbbi felesége, Wendy Russell nagylelkű vendéglá-tóként sértve érezték magukat, amikor meghívásuk ellenére Churchill a felesége, Clementine be-folyása alatt inkább a görög hajóagnás, Aristoteles Onassis monte carloi szállodájába ment. Rá-adásul Clementine töröltette őket Onassis tengeri körutra induló luxushajójának vendégei közül. Reves 1960 augusztusában már nem látta vendégül a visszajelentkező Churchillt, hanem őszinte levélben tárta fel sérelmét és tett hitet mély barátsága mellett, ami az incidens után hűvösebbé vált, de 1964 nyaráig még hatszor találkoztak. Clementine kényszeredetten bocsánatot kért, de tagadta az „intrikát”. Aligha férje Reveséknél töltött hosszú távolléte ösztönözte őt Onassis pár-tolására. Churchill egyrészt korlátlanul fogadhatott saját vendégeket, köztük családtagokat is La Pausa villában, másrészt már megszokott volt a hosszas különélés a házastársak közt. A Chur-chill házaspár a 30-as évektől télen és nyáron külön üdült, sőt gyakran nem egy fedél alatt lakott Londonban és Chartwellben, és Clementine világszerte hajóutakkal is kurálta magát. Valójában Clementine azt nézte rossz szemmel, hogy idős és beteg férjét a szép szőke Wendy, korábban híres new-yorki modell, bizalmasodó kedvességgel ajnározta. Mindezek betetőzéséül 1965 januárjában meg se hívta férje temetésére a Reves házaspárt. Az ideges és kissé frusztrált Clementine kétség-telenül nem kedvelte őket, akárcsak férje legtöbb barátját sem. Miután Reves 1981-ben 77 éves korában elhunyt, emléket özvegye, Wendy több bőkezű adománnyal ápolta, nevüket viselő nemzet-közi oktatási központot alapított, anyagilag támogatta a Churchill iratok és a Churchill–Reves levelezés kiadását. A dallasi szépművészeti múzeumnak adományozta férje híres műkincsgyűjte-ményét, amit az eredeti elrendezésben, a La Pausa villa hat szobájának másolatában mutatnak be a közönségnek.

Sajnos akad a műben néhány figyelmetlenségből fakadó hiba, elírás: Harold Macmillan többször előfordul MacMillanként. Churchill II. világháborús memoárja első kötetének címe-ként *Gathering Clouds* (Gyülekező Felhők) szerepel, ez Reves egyik javaslata volt, a végleges cím he-lyesen *Gathering Storm* (Gyülekező Vihar) (63. o.). A *Marlborough* könyv ismertetésekor valójá-ban a *Randolph Churchill* könyvről esik szó (48. o.). A külföldi szerzők nem vezeték, hanem utó-nevük szerint vannak felsorolva a bibliográfiában, feltehetően szövegszerkesztési hiba miatt. A könyv hasznos névmutatóval zárul.

A kötetet főként a 20. századi történelemben valamennyire jártas olvasók figyelmébe ajánl-juk, de bárki haszonnal forgathatja, aki az integráció, föderáció és a nemzeti önrendelkezés korlá-tozása történeti problémái iránt érdeklődik.

Surányi Róbert

Nagy Ágnes

HARC A LAKÁSHIVATALBAN

Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953.

Korall, Budapest, 2013. 424 o.

A monográfiáról id. Pieter Bruegel jut eszembe. A 16. századi mester nem csataképeket, hí-rességeket festett, hanem a hétköznapi emberek életét örökítette meg, miközben általánosabb szintre emelte a mindennapokat. Igen gyakran szólásokat, közmondásokat képesített meg. *Az ember, mint a szarka, nem tudja abbahagyni az ugrádozást* című festményén úgy ábrázolja a vé-res polgárháborút követő időket, hogy az immár funkciótlan akasztófa mellett önfeledt parasztkok táncát látjuk. A „fejétől búzlik a hal” politikatörténeti megközelítésével szemben „az ördög — más változatban: az igazság — a részletekben rejlik”, illetve a „cseppben a tenger” népi bölcses-sége hozható kapcsolatba Nagy Ágnes szemléletmódjával.

A könyv – társadalomtörténet, történelemszociológia. Biztos politikatörténeti háttér, hazai és a külföldi szakirodalom fölényes ismerete és alkotó — lényegre törő beépítése jellemzi a művet.

Elbűvöl Nagy Ágnes elegáns részrehajlás-nélkülisége. Motoszkálhat bennünk a kérdés: Le-hetséges-e objektív történetírás? Nem lehetséges, mondja a szkeptikus, hiszen nem vonhatjuk ki magunkat saját személyiségünk — meggyőződésünk, tudatos és tudattalan preferenciáink — és